

Filológiai kiegészítések és pontosítások a magyar *Fortunához* és a horvát *Sibila*hoz

LUKÁCS István

ELTE BTK Szlav és Balti Filológiai Intézet
ORCID: 0000-0002-9428-538X

Philological additions and clarifications to the Hungarian *Fortuna* and the Croatian *Sibila*

Abstract | ZRINYI Katalin (Katarina ZRINSKI) is an important female writer of the Croatian baroque literature, whose poems unearthed towards the end of the last century, shed new light on her entire work. The ZRINYI (ZRINSKI) family owned a special ornate manuscript fortune teller book (*Sibila*), the inner cover of which contains handwritten entries and a rebus from the countess. According to my interpretation, on the day of the entry (2 April 1670), the countess tried to get an answer from this book about the fate of her husband (ZRINYI Péter, Petar ZRINSKI) and her brother (FRANGEPÁN Kristóf, Krsto FRANKOPAN), who left for Vienna a few days later. It is a well-known fact that the Croatian *Sibila* was translated from the Hungarian *Fortuna* and the Hungarian from the Polish *Fortuna*. An accurate philological comparison of the three fortune teller books has not yet been done. The Croatian *Sibila* was first published by Ljudevit IVANČAN (1906) and then more recently by Zvonimir BARTOLIĆ (2007) in a facsimile with a full modern transcription, including a study and a gloss. There are several shortcomings in the critical editions of the Hungarian and Croatian fortune teller books, such as inaccurate transcriptions, misinterpretations and omissions. In this study, the author makes an attempt to fill the aforementioned lacunae and resolve the contradictions in the texts published by Zvonimir BARTOLIĆ and ORLOVSKY Géza by carefully comparing certain passages in the Polish, Hungarian and Croatian fortune teller books. Based on the available full Croatian and Polish verses, the author proposes to replace the missing words and expressions in the given verse of the Hungarian version of *Fortuna*. He also interprets and corrects words that are not interpreted or misinterpreted in the Hungarian and Croatian critical editions, and finally tries to find an explanation for the differences between the Hungarian and Croatian texts using several interesting examples. In a separate chapter, the author deals with the somewhat inconsistent poetic text of the Croatian *Sibila*, and discusses in more detail the highly accurate, separate text of *Siromahom* i.e. 'For the Poor', written in rhymed couplets of twelve-syllable lines.

Keywords | Baroque literature, Croatian–Hungarian literary relations, fortune teller books, translations, ZRINYI Katalin, *Sibila*, *Fortuna*, rebus, correction of critical editions

Zrínyi Katalin egyéb művei és a horvát kéziratos Sibila

A horvát irodalomtörténet-írásban Zrínyi Katalin grófnő (1625–1673) szépirói munkásságának megítélésében csak a múlt század kilencvenes éveiben következett be jelentős változás – miután napvilágra kerültek önálló verses szövegei.¹ Hosszas előkészületek után ezeket Josip Bratulić jelentette meg.² Egészen addig a költőnőt elsősorban Baltazar Milovec (1612–1678) kiváló hitszónok (Cicero Croaticus), többek között Sopron városában is szolgáló jezsuita szerzetes imákat és verses himnuszokat tartalmazó *Dvoji dušni kinč* (Bécs, 1661) című művének mecénásaként, a *Putni tovaruš* (Velenice, 1661) című imádságoskönyv fordítójaként (németből ültette át horvátra), valamint a kéziratos, horvát nyelvű sorsvetőkönyv, a *Sibila* tulajdonosaként tartották számon. A fent említett, 2014-ben megjelentetett kéziratos verseskönyv 84 verset tartalmaz, több szerzőtől, döntően horvát nyelvűeket. A szakma vélekedése szerint a Zrínyi Katalinnak tulajdonított versek a kézirat első felében találhatók – szám szerint mintegy harminc szövegről van szó. Ezekben az a közös, hogy a lírai szubjektumuk nőnemű, továbbá árad belőlük az önsajnálát, amely a költőnő léthelyzetével függhetett össze (férje, Zrínyi Péter és féltestvére, Frangepán Ferenc Kristóf elfogatása miatt). A verseskönyvben a szerző nevével két helyen találkozunk: a kéziratábla belső oldalán („Groff Frankopan Cattarina Zrinski”), valamint a 22. számú, *Popivka od razboja Čingičevoga* című, Zrínyi Péternek és Frangepán Ferenc Kristófnak a hercegovinai szandzsákbég elleni 1663-as győztes csatájuknak emléket állító hosszú epikus vers végén. Davor Dukić az énekeskönyvről írott recenziójában a szerzőséget illetően kételyének ad hangot:

Arra a kérdésre, hogy vajon azok a versek, amelyeket a verseskönyv eddigi kutatói/ismertői Zrínyi Katalinnak tulajdonítanak, egyazon költőnőtől származnak-e, s vajon ő nem más, mint Katalin, erről egyelőre nehéz bármi biztosat mondani. Ehhez majd a versek alapos verstani-stiláris és tematikai-motivikai elemzésére lesz szükség, beleértve az eredeti kéziratba való bepillantást is.³

Ezt a részletes elemzést nem sokkal később el is végezte szerzőtársával, Jasmina Lukeccal. A szerzőpáros az alapos stilisztikai és poétikai elemzés alapján arra a következtetésre jutott, hogy a verseskönyvben 31 verset tulajdoníthatunk Zrínyi Katalin grófnőnek.⁴

1 A kérdésről bővebben: Rafo BOGIŠIĆ, „Pjesnikinja Katarina Frankopan-Zrinski”, *Forum* 37 (1998): 719–740; Ivo ZVONAR, „Poetska ostavština Ane Katarine Frankopan-Zrinski”, *Radovi Hrvatskog društva folklorista* 7. (1998): 1–32; Zvonimir BARTOLIĆ, „Libar od spominka...”, in Zvonimir BARTOLIĆ, *Majka Katarina*, 148–159 (Čakovec: Matica hrvatska, 2004). Jelentőségéről általában: Dragutin FELETAR, „Banica Katarina i sjevernohrvatski krug Zrinskih”, *Podravina* 3, 4. sz. (2003): 101–120.

2 Josip BRATULIĆ, szerk., *Pjesmarica Ane Katarine Zrinske* (Zagreb: Matica hrvatska, 2014).

3 Davor DUKIĆ, „Stihovi iz krletke u pjesmarici Katarine Zrinkse”, *Vijenac*, 548. sz. (2015. márc. 5.).

4 Davor DUKIĆ és Jasmina LUKEC, „Pjesme Ane Katarine Zrinski – poetika i kontekst”, *Croatica* 41, 61. sz. (2017): 273–294, doi: [10.17234/croatica.41.5](https://doi.org/10.17234/croatica.41.5).

Zrínyi Katalin kéziratos sorsvetőkönyvéről, a magyarból fordított horvát nyelvű *Sibila*ról elsőként Ljudevit Ivančan adott hírt 1901-ben,⁵ majd pedig bővebb tanulmány kíséretében 1906-ban meg is jelentette a művet.⁶ Ugyanebben az esztendőben a *Magyar Könyvszemlé*ben négy illusztráció kíséretében egy terjedelmesebb ismertetőt is közölt.⁷ A jeles horvát író nő monográfiusa, Zvonimir Bartolić előbb a róla szóló könyvében szentelt külön fejezetet a *Sibila*nak,⁸ majd pedig egy bővebb dolgozatában tért ki számos filológiai részletre.⁹ Ezt követően került sor a kézirat tanulmánnyal és szöszedettel kísért facsimiléjének és a verses szövegek modern transzkribált változatának a kiadására.¹⁰ Jőmagam kétszer is, egy rövidebb magyar nyelvű¹¹ és egy terjedelmesebb horvát nyelvű dolgozatban¹² foglalkoztam a sorsvetőkönyv számos filológiai kérdésével. Velem szinte egyidőben a neves zágrábi művészettörténész, Milan Pelc a gazdagon illusztrált sorsvetőkönyvnek elsősorban az európai képzőművészeti beágyazottságára fókuszálva jelentette meg gazdagon illusztrált, reprezentatív könyvecskéjét,¹³ majd pedig egy újabb rövid közleményében foglalta össze a korábbiakat, illetve tett néhány kiegészítést.¹⁴ Milan Pelc a horvát *Sibila* szövegfilológiai összefüggéseit alig tárgyalja, alapvetően Zvonimir Bartolić ilyen irányú megállapításaira támaszkodik.

Tanulmányomban nem kívánok kitérni a horvát *Sibila*nak a magyar sorsvetőkönyvtől eltérő koncepcionális és vizuális reprezentációira, engem elsősorban a két dobókockával elindított, véletlenszerű számkombináció nyomán, több lépés közbeiktatásával a verses szövegben megfogalmazott „végeredményben” (a feltett kérdésre adandó válasz) rögzített lengyel, magyar és horvát nyelvű szövegek közötti különbségek, deformációk és pontatlanságok érdekelnek. Ilyen értelemben valójában módszertani alapvetésről is szó van, vagyis arról a problémáról, amely gyakori a vándorszövegek esetében: filológiai szempontból hiteles és meggyőző szövegkiadás csak akkor hozható létre, ha a vándorszöveg nyelvi genezisének teljes kompetenciával tudjuk végigkövetni. Amennyiben pedig ez hiányos, eredményünk óhatatlanul is pontatlan. A magyar *Fortuna* és a horvát *Sibila* esetében pedig éppen erről van szó.

5 Ljudevit IVANČAN, „Sibila Katarine Zrinski”, *Vjesnik Hrvatskoga zemaljskoga kr. Arkiva* 3 (1901): 264–265.

6 Ljudevit IVANČAN, „Knjiga gatalica Katarine Zrinski”, *Vjesnik Hrvatskoga zemaljskoga kr. Arkiva* 8 (1906): 42–104.

7 IVANČAN Lajos, „Zrínyi Katalin grófnő sorsvető-könyve”, *Magyar Könyvszemle* 14 (1906): 232–240.

8 BARTOLIĆ, *Majka Katarina*, 159–165.

9 Zvonimir BARTOLIĆ, *Čakovečka knjiga gatalica „Sibila”: Povijest obitelji Zrinski* (Zagreb: Matica hrvatska, 2004), 265–279.

10 Zvonimir BARTOLIĆ, *Sibila: Knjiga gatalica Zrinskoga dvora u Čakovcu* (Čakovec–Zagreb: Matica hrvatska – Ogranak Čakovec, Zrinski d. d., Metropolitana, 2007).

11 LUKÁCS István, „A horvát *Sibila*”, in *Nexus linguarum: Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István akadémikus tiszteletére*, szerk. LUKÁCS István, *Opera Slavica Budapestinensia: Symposia Slavica*, 219–230 (Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék, 2017).

12 LUKÁCS István, „Nejasna mjesta u *Sibili* Ane Katarine Zrinske”, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65 (2020): 275–297, doi: 10.1556/060.2020.00023.

13 Milan PELC, *Sibila Katarine Zrinske* (Zagreb: AGM, 2017).

14 Milan PELC, „*Sibila* Katarine Zrinske – knjiga, igra i kultura posljednjih Zrinskih i Frankopana”, *Hrvatska revija* 24 (2024): 22–25.

A magyar *Fortuna* kritikai kiadásának gondozója, Orlovsky Géza pontosan mutatta be a mű irodalomtörténeti feldolgozásának előzményeit, s kellő filológiai alaposággal tárta fel annak eredetét.¹⁵ A horvát *Sibila* eredetével kapcsolatban annak első ismertetése óta nem volt kétség afelől, hogy a magyar *Fortuna* fordításáról és adaptálásáról van szó. Zvonimir Bartolić Ljudevit Ivančántól veszi azt a téves állítást, hogy a magyar *Fortunát* a német Jörg Wickram *Das weltlich Loosbuch* című művéből fordították.¹⁶ A magyar szakirodalomból tudjuk, hogy a magyar *Fortuna* közvetlen forrása Stanisław z Bochnie (Stanisław Gašiorek) lengyel nyelvű sorsvetőkönyve 1531-ből.¹⁷ Ezek alapján az alábbi közvetlen átvételi sorrend vázolható fel: lengyel – magyar – horvát. Milan Pelc azt is fölveti, hogy a horvát *Sibila* némely szöveghelye (például a lutheranizmus kritikája és elvetése) egybevág a megfelelő lengyel szövegváltozattal (*Sybilla Phrygia* IX/36. strófa), így joggal feltételezhető, hogy a horvát szerző nem csupán a magyar változat alapján dolgozott. Ezt jómagam nem tartom valószínűnek, sőt kizárnám. További kutatás tárgya lehet, hogy a lengyel szövegváltozat milyen közvetlen előzményekre (olasz, francia, német?) megy vissza. Így tehát abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezésünkre áll egyetlen műnek három eltérő nyelvi változata. Orlovsky Géza szövegkiadása valójában rekonstrukció, hiszen a legkorábbi kiadások, a kolozsvári és bártfai, nem teljesek, így szükség volt az editio princeps „létrehozására”. Erről a szerző az alábbiakat írja:

A késői kiadások szövegváltozatai a mi szempontunkból érdektelenek; abban az esetben azonban, ahol a **B** és **K** szövege is hiányzik, hozzátétesként az 1743-as kiadást használtam fel a szöveg rekonstruálásához. Főszövegbe került a bártfai kiadás hangzashű átirata. Az előlről hiányzó leveleket a kolozsvári kiadás szövegével egészítettük ki, e részeket dőlt betű jelzi. Azokat a helyeket pedig, amelyek mind a bártfai, mind a kolozsvári kiadásból hiányoznak, a kései kiadások alapján próbáltuk meg rekonstruálni. Ezek a szövegrészek szögletes zárójelek közé kerültek.¹⁸

Orlovsky Géza csak egyféleképpen ellenőrizhette volna munkájának sikerességét: hogyha az így létrehozott editio princepst összeveti a lengyel eredetivel, netán a horvát fordítással. Ám a horvát nyelvű sorsvetőkönyv kiadásának is hasonlóképpen kellett volna eljárnia, hogy az esetleges kétséges szöveghelyeket tisztázza: hasznos lett volna azokat elsősorban a megfelelő magyar, szükség esetén még a lengyel nyelvű változattal is összevetnie. Alább azt tekintem át, hogy a magyar nyelvű *Fortunában* és a horvát nyelvű *Sibilában* található kétes helyek miként tisztázhatók.

15 ORLOVSKY Géza, szerk. „Fortuna sorsvetőkönyv”, in *Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátyás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és ismeretlen szerzők históriái, Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, naptárversek 1587–1600*, szerk. ORLOVSKY Géza, 361–474, 697–716, Régi magyar költők tára: XVI. századbeli magyar költők művei, új folyam, 12 (Budapest: Balassi Kiadó, 2004), a továbbiakban RMKT 12.

16 BARTOLIĆ, *Sibila*.

17 RMKT 12, 697.

18 Uo., 698.

A magyar *Fortuna* és a horvát *Sibila* verses szövegrésze között minimális az eltérés. A magyar sorsvetőkönyv eleje ajánlást tartalmaz: *A gazdagoknak, Az szegényeknek, Az olvasónak*. A horvát nyelvű változatban a három ajánlás közül csupán egyet találunk, *Siromahom* (A szegényeknek), azt is a kézirat legvégén, amely teljes mértékben megegyezik a magyarral. Arról, hogy a horvát *Sibilát* kik forgatták és milyen céllal, vajmi keveset tudunk. Azzal, hogy csak a szegényeknek szóló ajánlás került be a horvát kéziratba, mintha a fordító(k) (megrendelő?) azt szeretne volna hangsúlyozni, hogy a sorsvetés alantas, póri foglalatosság, tehát a felsőbb osztályok nem élhetnek vele. Ennek persze ellentmond egyfelől az a közismert tény, hogy kiváltképpen a könyvnyomtatás révén is közismertté vált műfaj Nyugat-Európában általános népszerűségnek örvendett a felsőbb úri körökben is,¹⁹ másfelől a horvát *Sibila* borítójának belső oldalán Zrínyi Katalin saját kezű bejegyzései olvashatók: legfelül „1670. na 2. Apryla u Chakouchu” (1670. április 2. Csáktornyában), tőle jobbra egy csuklóból kinyújtott kéz rajza, majd két szempár, alatta egy **S**, két szív, majd két **S:S**, ami akár sajátos rébuszként is értelmezhető. Ennek értelmezésével eddig senki sem próbálkozott. Megfejtésem szerint a csuklóból kinyújtott csipkegalléros kéz női kéz lehet (Zrínyi Katalint jeleníti meg), aki két szeretett személytől búcsúzik (két szempár). A két szempár alatti vonal alatt a két szív szimbóluma úgyszintén a két szeretett személyt jeleníti meg, a férjet és a fivért. A három **S** lehetséges magyarázata: *Sibilla*, *Szesztra* (lánytěstvér/nővér), *Sena* (feleség).²⁰ Így tehát e rébusz megfejtése a következő lehet: Sybilla megjövendőli a két szeretett szívnek, férjnek és fivérnek, valamint e két személyhez nővérként és feleségként kötődő személynek, hogy milyen sors vár rájuk. Az oldal közepén két virágrajz (florográf), majd alatta az alábbi bejegyzés látható: „Groff Marques Frangipan Catarina Zrinska Grafficha mp.” Van továbbá egy apró érdekesség: Ivančan magyar nyelvű rövid ismertetőjében arról is említést tesz, hogy e szokatlan bejegyzéseken kívül a két „szempár” mellett egy **W** is látható, s írásának 233. oldalán erről fényképet is közöl.²¹ Bartolić reprintjében ez a **W** nem látható, így erre magyarázattal sem lehet szolgálni.

Tudjuk, hogy Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf 1670. április 13-ának éjjelén távoztak végzetes útjukra Csáktornyáról Bécsbe, ahová április 18-án érkeztek meg. Zrínyi Katalin bejegyzése a sorsvetőkönyvben jó tíz nappal előzi meg ezt a dátumot, így nem kizárt, hogy e vészterhes napokban a költőnő a *Sibilától* várt feleletet férje és testvére sorsának alakulásával kapcsolatosan. Nem mellékes ehelyütt arra is emlékeztetni, hogy a sorsvetőkönyvben valóban vannak ilyen-olyan általános kérdések, amelyekre a kérdező választ vár, de vannak nagyon is idevágóak, és Zrínyi Katalint roppant érdeklőek is: *Hogy valaki sok ideig élendő ez világon? Hogy ha valakinek jó szerencséje léssen? Hogy ha jó-é embernek valamit cselekednie? Hogy ha valaki mostani útja szerencsés*

19 PELC, *Sibila Katarine Zrinske*, 34–41.

20 Mindhárom főnévi alak helyesírási szempontból valóban így, ebben a formában autentikus, hiszen a *Sibila* szóalak így szerepel magában a horvát nyelvű kézirat sorsvetőkönyvben, a *Szesztra* és a *Sena* pedig az Ivan Belostenec (1594–1675) pálos szerzetes által szerkesztett horvát-latin szótárban, amely jóval a halála után, 1740-ben jelent meg *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium* címmel. Ivan BELOSTENEC, *Gazophylacium*, 2 köt., reprint (Zagreb: Liber-Mladost, 1972).

21 IVANČAN, „Zrínyi Katalin...”, 233.

leszen-é? Minemű halállal múlik ki valaki ez világból? A horvát *Sibila*-ban lévő személyes bejegyzés alapján bizton állítható, hogy Zrínyi Katalint is éppen e kérdések foglalkoztathatták a család egész jövője szempontjából is súlyos helyzetben.

Kísérlet a magyar Fortunában hiányzó szöveghelyek „pótlására”

A magyar *Fortunában* az első jósnőnél, Sybilla Persicánál vannak hiányzó szöveghelyek, amelyeket Orlovsky Géza nem tudott a meglévő kiadások alapján rekonstruálni. A magyar nyelvű alatt szerepeltetem a horvát változatot, s a teljes horvát változat alapján teszek javaslatot a hiányzó magyar szöveghely pótlására.²² (Ez csupán javaslat, s természetesen nem azt jelenti, hogy pontosan az a szó vagy szóösszetétel szerepelhetett a hiányzó helyen.)

I/14.

MF:

Fáradtságodat mátkádért nem sz[...]
Benne vagyon minden gyöny[örűséged,]
Azért ő is mindenben enged [néked,]
Szívében éjjel s nappal forgat [téged.]

HS:

Za ljubovcu tvoju *imaj se truditi*,
U njoj stalno stavi vse tvoje radosti,
Želenju tvojemu hoće engedovati,
Neprestane za te dan i noć misliti.

Fáradtságodat mátkádért nem sz[égyelled/eged]

I/15.

MF:

Ha kívánsz kedved szerint [lakásokat,]
Tanácslom, szolg[álj szerzetes papokat,]
Azok mind tö[ltik könnyen idejüket,]
Ott jól hizlalhat[od]

22 A rövidítések feloldása: MF = magyar *Fortuna*; HS = horvát *Sibila*; LF = lengyel *Fortuna*.

HS:

Aki ti hočeš predce dobro stati,
Tako imaš pope vazdare služiti,
Oni terbuh pune i više sitosti,
Niz pojasa hočeš dobro otustiti.

Ott jól hizlalhat[od *alsó feledet*]

I/32.

MF:

[Jobb volna tenéked] sarut fejelned,
[...]d áros emberré lenned,
[Mert nem arra való] az te bolond fejed,
[...]knak nyereséged.

HS:

Bolje bi ti bilo škornje kerpavati,
Nego nepravdeno z blagom tergovati,
Tvoja norska glava za to nije dosti,
Kako nori Martin hočeš ti hoditi.

[*Mint méltatlanként*]d áros emberré lenned,
[*Jussa lesz bolondo*]knak nyereséged.²³

I/37.

MF:

Ezt bizonyában mostan tőlem tudhadd,
Ez időn léssen néked szép kis fiad,
Más esztendőre is egy szép leányod,
Ha ám az dolgot meg nem kém[...]

HS:

Istinu ti pravu hoču povidati,
Sina lipan hočeš litos poroditi,
Zatim pak na lito kčer hočeš imati,
Ako vtigne dilo *muž* ti doveršiti.

Ha ám az dolgot meg nem kém[*kési urad*]²⁴

23 A horvát sor szó szerinti fordítása: 'Bolond Mártonként fogsz jární'.

24 Itt bizonyára a „kém...” téves olvasatáról van szó, helyesen „kési...”.

A magyar *Fortunához* fűzött jegyzetekben szószeret is találunk, s akad néhány feladatlan szó, amelyek megfektetéséhez kulcs lehet a horvát és a lengyel szöveg. De a Zvonimir Bartolić gondozta horvát *Sibila* modern transzkribált változatában több apróbb átírási és értelmezési hiba is van, s a szószeretében ugyancsak téves magyarázatok akadnak, ezek pontos feloldásához pedig a magyar és a lengyel szöveg és szószeret lehet a segítségünkre. Alább, a teljesség igénye nélkül, néhány érdekesebb eset pontosítására és feloldására teszek kísérletet.

Sybilla Libica II/9.

maszlagos – kótyagos, zagyva (a maszlag erősen mérgező, hallucinogén növény)

MF:

Sok idő múlik még te örömednek,
Nincsen semmi híre menyekeződnek,
Kiterjedt híre lator erkölcsednek,
Azért mind *maszlagos* férjeid lesznek.

HS:

Čez mnogo vrmena hočeš omužiti,
Još glasa nikakva ni čut tvojoj svadbi,
Jere su ti lotriju kada li zvidli
Kalgažije muže zato češ dobiti.

A régebbi (Czuczor–Fogarasi) és az újabb szótárak tanúsága szerint is a *maszlagos* szó jelentése széles skálán mozog. A horvát szövegváltozat alapján az erősebb 'veszekedő', 'garázda', 'házsártos' jelentéseket kell feltételezni az eredetiben is.

Sybilla Libica II/19.

daduk – dadus, asszonyosság

MF:

Te *agg daduk*, mit szóljak tefelőd?
Az szeretetért magadat nem kéméled,
Bár távol légyen nyalánkságtól szüved,
Mert azt kívánnod nagy szömé[rem néked.]

HS:

*Starče goloponda, što ču besediti,
Vidim da se trudiš zbog ljube ti dosti,
Ali na stran moreš vse to ostaviti,
Jer se hoćeš koncu verlo ošpotati.*

LF:

Obacz się, *dudku*, w swej głupości:
Nie barzoś poczesny ku miłości.
Przestań serca kazić sobie,
Boć nierówna silno k tobie.

Orlovsky 'dadás, asszonyság' jelentésazonosítása helytelen. Ivančannál az szerepel, hogy „jelentése ismeretlen; a *goloponda* valamilyen csúfnevet jelent”.²⁵ Bartolić sem volt biztos a *goloponda* szó jelentésében, mert a horvát *Sibilá*ban a *Kevésbé ismert szavak magyarázatá*ban kérdőjelet tesz az általa 'prostituált'-nak vélelmezett jelentés mellé. A horvát szövegváltozat alapján teljesen nyilvánvaló, hogy hímnemű, nem pedig nőnemű személyről van szó, tehát sem nem asszonyságról, sem nem prostituáltról. A *goloponda* jelentése inkább 'bolond', 'ostoba', amit a lengyel változat is megerősít. Neda Pintarić, Eva Tibenská és Ewa Komorowska *Slični korijeni ornitonima i njihova pragmatična uporaba u odabranim slavenskim jezicima* (Az ornitonimek rokon tövei és azok pragmatikus alkalmazása egyes szláv nyelvekben) című tanulmányában meg is leljük a *dudek* szó jelentését:

A *dudok*, *dudek* onomatopoeia a horvát búbos banka megnevezése, és Borys [lengyel nyelvész – L. I.] azt állítja, hogy a madár *du-du* hangot hallat, innen az elnevezése. Az orosz nyelvben a *duduk* szó úgyszintén *ostobát* jelent (Tolstoj 1970: 106), de ugyanezt az alakot (*duduk*) a horvátok a török nyelvből vették át, így Aničnál [*Rječnik hrvatskoga jezika* – L. I.] ez a szó pásztorhangszert jelöl, de átvitt értelemben butát és ostobát is jelenthet (glup kao duduk – ostoba, mint a duduk).²⁶

A következő példánál látni fogjuk, hogy egyéb jelentés is szóba jöhet.

²⁵ IVANČAN, „Knjiga gatalica...”, 56.

²⁶ Neda PINTARIĆ, Eva TIBENSKÁ és Ewa KOMOROWSKA, „Slični korijeni ornitonima i njihova pragmatična uporaba u odabranim slavenskim jezicima”, in *Riječki filološki dani: Zbornik radova s Desetog znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Rijeci od 27. do 29. studenoga 2014*, szerk. Lada BADURINA, 210–234 (Rijeka: Filozofski fakultet, 2016).

Sybilla Cymeria IV/16.

potrohos daduk –

MF:

Megismervén benned jámbor erkölcsedet,
Anyádtól szakadt jó természetedet,
Száz esztendősnék mondhatlak tégedet,
És igen *potrohos daduk* lészen belőled.

HS:

Do konca sam spoznal u tebe dobrotu,
Od matere tvoje u tebi naravu,
Sto lit budeš živel na ovomu svitu,
Terbušat i vozgrivni starac budeš koncu.

LF:

Bacząc twoje przyrodzenie,
Czas poczęcia, narodzenie,
Mogęć to pewnie ślubować,
Że masz dobrze przez sto lat trwać.

A horvát fordító a *potrohost* lefordította („terbušat”), de kiegészítette a „vozgrivni” kifejezéssel, a *dadukot* pedig „starac”-ként (‘vénember’) fordítja. Bartolić a *Sibilla* szószerdetében a kifejezést kérdőjelesen ‘púpos’-ként értelmezi. A *vozgrivni* jelentése valójában ‘taknyos’. A muravidéki/rábavidéki szlovén nyelvjárásban ez a szó ma is ismert.²⁷ Amennyiben e kifejezés a horvát nyelvjárások egyikében sem ismert, márpedig nem leltem fel az általam ismert szótárakban, joggal feltételezhető, hogy muravidéki (szlovén) eredetű szóról van szó, ami önmagában is érdekes adalék volna a horvát sorsvetőkönyv fordítójának (vagy fordítóinak) személyével kapcsolatban. A lengyel változatban a jelzett szó nem is szerepel. A fenti és a mostani példa alapján az említett lehetséges jelentéseken túl talán még a ‘vén kéjenc’ is számításba jöhet.

Sybilla Cymeria IV/19.

poszagó – pizmogó, lusta

MF:

Szép leány, kevély, undok s alávaló vagy,
Kedvetlen, *poszagó* s patvarkodó vagy,
Bizony így soha el nem adhadd magad,
Hanem ha valami koszos talál reád.

²⁷ Franc NOVAK, *Slovar beltinskega prekmurskega govora* (Murska Sobot: Pomurska založba, 1985).

HS:

Ti, divojko, smetna, *perdliva* i ružna,
Perdiš neg povsuda, morgliva neslana,
Za koga bi rada da bi se udala,
Neg ki akob došla grintava kakva mana.

LF:

Pysznaś, złaś, plugawo chodzisz,
Niewdzięcznaś a *rada smrodzisz* –
Jużże by jaki chłop szalony,
Toż by sobie żądał takiej żony.

Orlovsky a magyar etimológiai szótár egyik lehetséges jelentését vette át,²⁸ azonban ugyanebben a szócikkben a 'fingós' jelentés is szerepel. Amennyiben a genezis kronológiai sorrendjét tekintjük (lengyel–magyar–horvát), teljesen nyilvánvaló, hogy mindenütt szellentésről van szó: *rada smrodzisz* (gyakran bűzlesz), *perdiš* (fingas), *poszagó... vagy* (fingós vagy). Ráadásul a horvát változatban a „nyomaték kedvéért” ott van a melléknévi alak is: *perdliva* (fingós).

Sybilla Samia VI/13.

kopó füle se – 'nincs itt az ideje' (?), eredetileg így: „kopófülese”

MF:

Ne hozz még most feleséget magadnak,
Együld nincsen *kopó füle se* annak,
Nem úgy adhadd vissza, ha egyszer elveszed,
Mind holtodig kell együtt véle töröködned.

HS:

Nemaš tako vreda ženu dopeljati,
Jer ako i *pasja vuha* će imati,
Ne moreš se potlam od nje se odtresti,
Vikom ti je veče tebi nju ljubiti.

A magyar frázist (ebben a jelentésben Orlovsky sem biztos) a horvát fordító egyáltalán nem értette, pontosabban szó szerint fordította le: *pasja vuha* (kutya füle). A horvát strófa szerint így a férfi akkor sem tud megszabadulni a nőtől, hogyha annak kutyafüle lesz is, ami teljes értelmetlenség. (Még ha szárfül lett volna!)

²⁸ „Poszog”, in *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, szerk. BENKŐ Loránd és mások, 4 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984), 3:264, a továbbiakban TESZ.

csipszömő – csipás szemű

MF:

Ha megfogadod mostan az én tanácsomat,
Cigánnál találod meg elveszett marhádat,
Csipszömő, ki rázza *borzos* szakállát,
Az tartja zálagban veszett *marhádat*.

HS:

Što me pitaš, hoću pravo povidati,
Pri Ciganu hoćeš što si zgubil najti,
Saršurenu bradu hoće on imeti,
Kako piškor vusko hoće te gledati.

LF:

Śluchaj pilnie tych moich słów:
Szukaj swej zguby u Żydów.
A który Żyd siwiznę w brodzie ma,
U tegoć jest w zastawie zguba twa.

A horvát fordító számára bizonyára gondot jelentett a magyar *csipszömő* szó jelentése, ezért kihagyta. A folytatásban a horvát szövegben a *borzos* megfelelője *saršurena*, aminek a jelentésével viszont Bartolić nincs tisztában, mert kérdőjelesen 'megnyírt' (ostrižen) jelentésűnek véli a szómagyarázatában. Ráadásul a jelzett strófa utolsó sora a horvátban egészen másképp hangzik: „Kako piškor vusko hoće te gledati” (Mint a csíkhal, oly laposan fog rád nézni), amely semmiféle kapcsolatban nincs a magyar verssorral. Továbbá itt az is feltűnő, hogy a fordító mintha nem lett volna tisztában a *marha* jelentésével, amely a magyarban és a horvátban is jelenthetett jószágot, de kincset és vagyont is. Egy későbbi példában (Sybilla Cumaea XI/28.) látni fogjuk, hogy ott már a fordító pontosan tisztában van a magyar *marha* szó jelentésével, így joggal feltételezhető, hogy a jóskönyv fordításán több, eltérő nyelvi kompetenciával rendelkező személy dolgozhatott. Továbbá érdekes az is, hogy a magyar és a horvát strófában cigány nemzetiségű az a személy, akinél az elveszett *marhát* keresni kell, ellenben a lengyelben zsidó emberről van szó, ami a különféle etnikai környezetekben élő, de attól eltérő származású emberek sztereotipikus negatív megítéléséről és státuszáról árulkodik.

farra – talán sajtóhiba „Sára” helyett

MF:

Házasulástól én el nem tiltlak téged,
Mert régen magadban azt te elvégezted,
De az, amit kívánsz, te magad sem érted,
Nyilván *farra* elég *bút szöröz néked*.

HS:

Od ženitve tvoje ne ču te kratiti,
Jer si ti od davna nakanil činiti,
Ali tvoju želju sam ne znaš zmisлити,
Jer *rit* nje ti hoće žalost, *serb zavdati*.

LF:

Ożenić się żaden nie broni tobie,
Boś to już dawno umyślił sobie,
Ale nie wiesz, nieboże, czego chcesz –
Iście się ty nad *dziurą* napłaczesz,

A horvát fordító helyesen értelmezte az eredetit: „Jer *rit* nje ti hoće žalost, *serb zavdati*” (Mert fara néked *bút /gondot/* okoz). Tehát női *farról* van szó. A lengyel szöveg kisé kétértelműen ’lyukról’ (vagina?) szól. Még egy apróság! A horvát változatban a *serb zavdati* minden bizonnyal másolási tévesztés, hiba lehet. Helyesen: *skerb zavdati*, vagyis ’gondot okoz’. A horvát szöszedetben a *serb – svrbež* (’viszketés’) jelentés szerepel. Ennek a jelentésnek ebben az összefüggésben nincs értelme. Bartolić ugyan helyesen írta át a szöveget, ám nem ismerte fel, hogy másolói tévesztésről lehet szó. A magyar szövegváltozat ismeretében ez nyilvánvalóvá válhatott volna.

ázalékért – itt: haszonért; ázalék = ’sűrű leves’, főzelék

MF:

Soha te nem kívánnád az házasságot,
Hogyha nem szeretnél asszonyállatot,
Mert az nagy gondviselés megtartóztat,
És kevés *ázalékért* hosszú bánat.

HS:

Znam da se ne misliš nikada ženiti,
Kako ne bi hotil ženu ti ljubiti,
Ali tebe hoće skerbvele starati
I ak se ne ženiš, hoće ti žal biti.

A horvát fordító minden bizonnyal nem volt tisztában az *ázalék* (haszon) jelentésével. A magyar jövődőlés szerint a férfira házasság esetén kevés haszon fejében hosszú bánat vár. A horvát strófa alapján ennek éppen az ellenkezője: ha nem házasodik meg, meg fogja bántani. E példa alapján is nyilvánvaló, hogy a magyar szöveg fordítója korlátozott nyelvi ismeretekkel rendelkezhetett, főképpen a ritkának számító kifejezések és frázisok tekintetében.

Sybilla Cumaea XI/26.

hús ászalékját – átv. jutalmadat

MF:

Azkiről gondolkodol, hüdd meg szómat,
Szűve szerint kívánja minden jódat,
Bízvást benne vessed bizodalmodat,
És elveheted az *hús aszalékját*.

HS:

Od koga ti misliš moreš verovati,
Bi *serda* sa z tobom vazdar nadiliti,
Moreš se slobodno bar ti zaufati,
Ako ti neg što da moreš *rad* uzeti

Itt is ugyanarról van szó, mint fent (*Sybilla Tyburtina* X/33.), vagyis a fordító nem volt tisztában (?) a magyar frázis (*hús ászalékját*) jelentésével. Ennek ellenére a jelentésben nincs különbség. A horvát strófa utolsó sora más szempontból is érdekes: „Ako ti neg što da moreš rad uzeti” (Ha valakitől valamit kapsz, azt *szívesen* el kell fogadnod). Amennyiben feltételezzük, hogy itt apróbb másolási hibáról van szó, tehát betűcseréről (*rad* – *dar*), úgy ez a verssor „helyesen” így hangozna: *Ako ti neg što da, moreš dar uzeti* (Ha valakitől valamit kapsz, úgy az *ajándékot* el kell fogadnod). E feltételezett tévesztés révén mégiscsak azt kellene feltételeznünk, hogy a ritka magyar kifejezés (ázalék, ászalék) jelentésével ebben az esetben a horvát fordító mégiscsak tisztában volt. E példa alapján ismételten több horvát fordítót kell feltételeznünk.

A horvát strófa második verssora kissé zavaros, már-már talányos. Bartolić szerint a *serda* jelentése 'harag', ami ugyancsak teljes értelmetlenség. Bár a horvát *Sibilában* előfordul egy ehhez hasonló alak (*szerdasza*), minden bizonnyal ismét csak másolási hibáról lehet szó. E verssor helyesen így hangozna: „Bi sze rada (sa) z tobom vazdar nadiliti”. Ez a változat esne egybe a megfelelő magyar sor jelentésével.

Sybilla Cumaea XI/28.

baronák – boronák

MF:

Látom, veszett *marhád* nagyon forog eszedben,
Az *baronák* között keresd az pincében,
Megleled, ha keresed hevenében,
Mert azt mondom, világosságban nincsen.

HS:

Vkradenu *marhu* ako hočeš najti,
Med *vinom* pivnici imaš to iskati,
Ne mudi se iskat, hočeš vreda najti,
Primda zakopano u kakvoj škurini.

A horvát fordító bizonyára félreértette, netán hibának vélte, vagy pedig tévesen olvasta a *baronák* szót, amelyet 'borok'-ként értelmezett, mert a horvát verssor magyarra fordítva ezt jelenti: 'Pincében borok között kell azt keresned'. A *baronák* 'borok'-ként való értelmezésében bizonyára a pince mint helyszín játszhatott szerepet. Ebben az esetben a horvát fordító, miként korábban utaltam rá, pontosan tisztában van a *marha* szó jelentésével, és a vele azonos adekvát horvát szót használja, ami megint csak a fordítás többes szerzőségéről árulkodik.

Sybilla Agrippina XII/2.

Szömödről – t. i. a kockán kivetett számokból
(Orlovsky a *Sybilla Cumana* VII/34. strófájára is utal, jelezve,
hogy ott is a kockán kivetett számokról van szó.)

MF:

Nincsen terejád nagy gondom, jó bátya,
Szömödről ismerem, hogy lesz gazdaggá,
Csak szorgalmatos légy te dolgaidba,
Hogy bántásod ne essék az munkádba.

HS:

Ni ti triba za te verlo se skerbiti,
Poznajem *nad tobom* hočeš bogat biti,
Samo da ti imaš u vsem marliv biti,
Da ti zahman dilo kako ne hti dojti

Sybilla Cumana VII/34.

MF:

Szömeidről könnyen megismerheti

HS:

Iz očiju lahko, kčerko, ti poznati

Egyáltalán nem valószínű, hogy a magyarban mindkét esetben a kockán kivetett számokat kell értenünk *szöm* alatt, hiszen a *Sybilla Cumana* VII/34. strófájának első sora egyértelműen az emberi szemre vonatkozik (a többes szám miatt). A horvát fordító a horvát változatokban mindkét esetben ('Látom rajtad, hogy gazdag leszel', 'Szemeidről, leány, felismerhetni') egyértelműen így azonosította.

Sybilla Agrippina XII/22.

merő fa – kemény fa; gúzs – vessző
(obszcén utalás: merev fa helyett nem lehet lágy vesszővel „ásni”)

MF:

Hű társ, majd vigasztallak egy újsággal,
Az-é szándékozod, hogy megházasulnál?
Nincs merő fád, répát nem áshatsz gúzzsal,
Hadd el, az feleséged dolgát közli mással.

HS:

Hej, brate, hoču ti glasi povidati,
Vidim da bi ti rad z lipom se ženiti,
Ali teško u tom rotkvu izkopati,
Ostavi se žene, hoče bolje biti.

LF:

Nigdy nie miej nadzieje w tym,
Abyś kiedyś był małżonkiem.
A też nie masz po szym tążyć
Lepiej wolnie świata użyć.

A horvát fordító a magyar egyértelműen obszcén utalását egyáltalán nem értette, így a teljes horvát strófa kissé zavarosra sikeredett: 'Hé, barátom, újságot mondok néked, / Látom, szép nővel házasodnál, / De nehéz ott a répát kiásni, / Hagyd a nőt, az lesz a legjobb.' A lengyel változat egyébként ebből a szempontból teljesen visszafogott, semmiféle obszcén utalást nem tartalmaz.

séréstől – sérvtől?

MF:

Hogy fiadat méhedben meg ne bántsad,
Jóasszony, az Istent szüből imádjad,
Haragtól, emeléstől magdat megójad,
És *séréstől*, mert azon áll, azt tudjad.

HS:

Gospe, utrob tvoju imaš ti čuvati,
Sina koga nosiš Bogu izručiti,
Od *jada*, od *serca*, imaš se čuvati.
I medvenu vodu nimaš kako piti.

LF:

Chceszli synaczka donosić,
Każy-ż za się Boga prosić,
A *gniewu* się barzo strzeży
I *urazu*, na tym ci zależy.

A magyar változatban azt tanácsolják a várandós nőnek, hogy *haragtól*, *emeléstől* és *sérvtől* (legalábbis Orlovsky értelmezése szerint) óvakodjék. Mindez a horvát változat szerint: óvakodjék a *bajtól* (*jada*), *szívtől* (*serca*) – ami megint csak másolási hiba lehet, itt a *serda* 'harag' szónak kellene szerepelnie, mert csak így van értelme. A horvát strófa utolsó sora megtiltja a *mézes* (édes) *víz* (*medvena voda*) ivását a nőnek, aminek semmi köze a magyar változathoz. Miként állhatott elő ez a kusza helyzet? Ha a lengyel változathoz mint alapszövegből indulunk ki, akkor egyértelmű, hogy a nőnek óvakodnia kell a *haragtól* (*gniewu*) és a *sérüléstől* (*urazu*). Orlovsky tévesen értelmezi a *sérés* (*sérv*) szót. Annál is inkább, mert a TESZ szerint a *sérv* szó a 18. század végén keletkezett.²⁹ Vagy sajtóhibáról van szó a magyar változatban, ahol *sérülés*nek kellene szerepelnie, vagy pedig a régi magyar nyelvben ilyen alakban is létezett a szó. S mi a magyarázat a horvátban a mézes (édes) vízre (*medenu vodu*)? Ebben az esetben is a magyar *séréstől* téves értelmezéséről lehet szó. A fordító talán a *séréstől* szót *serbettől*nek (serbet, sörbet – közismert, törökök által közvetített édes ital) olvasta. Talán éppen e példa nyomán vetődik fel az a kérdés is, hogy a fordító(k) vajon a magyar *Fortuna* nyomtatott, vagy pedig valamely kéziratos szövegváltozata alapján dolgoztak. E tévesztés alapján joggal feltételezhetjük ez utóbbit.

²⁹ TESZ, 3:528.

A szövegek összevetése alapján több apró eltérést is találunk a magyar és a horvát változat között. Egy részük félreolvasásból vagy félreértelmezésből származik. Ezek feloldásában és megfejtésében vagy az egyik, vagy a másik, illetve a lengyel változat lesz a segítségünkre.

Sybilla Libica II/16.

MF:

Kérkedéstől meg nem tiltlak téged,
Mert sok hasznod származik azból néked,
De hogyha magad kárát nem kívánod,
Hütelben semmit nem kell másnak adnod

HS:

Na ruku *teržtvo* verlo hoče iti,
Imat hočeš odnud velike koristi
Ako li pak ne češ sebi naškoditi
Na viru ti nimaš nikomu davati.

LF:

Kupieczytwa ja nie odradzam tobie,
Bo w nim możesz siła zwyszyć sobie,
Aleć radzę nie borgować,
Chceszli na tym nie szkodować.

A horvát *teržtvo* (kereskedés), de a lengyel *kupieczytwa* (kereskedés) alapján nyilvánvaló, hogy itt kereskedésről van szó. Tehát a *kérkedés* helyett ott *kereskedésnek* kellene szerepelnie.

Sybilla Libica II/30.

MF:

Ím ez eljövendő pünkösöd havában
Egy agg emberhöz mégy, ki rest dolgában,
Kecskédet azért megnyírod azonban,
Mert ifjabbal léssz sok nyalakodásban.

HS:

O Jurjevoj pervoj hočeš zamuž iti,
Za jednoga starca ki ni frišak dosti,
Ali drugi hote tebi poslužiti,
Mladimi jakimi hočeš se brezditi.

LF:

Tego maja, który ma przyść,
Masz iście za starego iść;
Ale na tym nie będziesz szkodować,
Będziesz młodsze od niego miłować.

A *kecske* erotikus-metaforikus jelentését a jelek szerint a horvát fordító vagy nem tudta pontosan értelmezni, vagy pedig szántszándékkal kihagyta. Ez utóbbi nem valószínű, hiszen a magyar eredeti szöveg hasonló szöveghelyeit azonos módon igyekezett átültetni. A kérdéses verssor horvát fordítása: 'Mert mások fognak téged kiszolgálni'. A lengyel változat jóval diszkrétebb, hiszen csak arról esik benne szó, hogy az illető, ha öregemberhez megy is férjhez, nem szenved kárt, hisz lesz módja fiatalabbakat szeretni.

Sybilla Delphica III/26.

MF:

Bizonyossá tészlek én tégedet ebben,
Neked mostansággal *fiad nem lészen*,
Azért csak csorbás *leányod lészen*,
Mely szeplős, hervadt és színtelen lészen.

HS:

Do istine hoču sad tebe kazati,
Za sada ti *sina hočeš* zadobiti,
Razkoljenu *kčerku sad hočeš* imiti,
Bljutava i ružna zavsima če biti.

LF:

Byś ty temu wierzyć chchiała,
Ty nie będziesz syna miała,
Ale dziewczysko szkarade,
Lisowate, k temu blade.

A magyar változat jövődölése szerint az illető nő nem fiút szül, hanem rút leányt, ám a horvát verssor értelmetlen, mert egyfelől fiút jósol meg, ám az utolsó két verssorban mégis csúf leányról beszél. Itt az eredeti szövegben egyszerű másolási hibáról van szó: a *nočeš* (nem lesz) helyett a másoló *hočeš*t (lész) írt. A lengyel szöveg azonos a magyarral.

A horvát fordító némely esetben, nem túl gyakran, a fordítói szabadság szellemében él a verssorok felcserélésének lehetőségével. Érdekes esettel is találkozunk, amikor a strófák cserélődnek fel. Hogy itt ismét egyszerű másolási hibáról van-e szó, vagy pedig tudatos felcserélésről, nem tudjuk. Gyanítom, inkább az előbbiről. Ám ez a hiba egy jóskönyvben mégiscsak „végzetes” lehet annak, aki a jövődjét akarja megtudni. A felcserélt horvát strófák a *Sybilla Samia* VI/14. és 15. strófája. Hasonlóan „végzetes”

jóslássá torzul a magyar eredeti a horvát *Sybilla Agrippina* XII/35. strófájában, de ezúttal Zvonimir Bartolić „jóvoltából”, hiszen egyszerűen figyelmetlenségről, téves átíratról van szó. Magyarul: „Hosszú életedben ne legyen bizodalma”. Bartolić kiadásában: „U dogomu žitku imaš se ufati” (Hosszú életedben legyen bizodalma). A lengyel változatban ugyanaz szerepel, mint a magyarban és a horvát eredetiben.

Sybilla Samia VI/25.

MF:

Megmondom, hogy reád mi következik,
És *bátorságodért* mi rajtad megesik,
Egy szép jószerencséd is nem érközik,
Minden cselekedetidben károd történik.

HS:

Pripečenje tvoje hoću povidati,
Zbog lotrije tvoje hoće ti to biti,
Nikakove sriće ne ćeš zadobiti,
Vu semu se hoćeš kruto oškoditi.

LF:

Prawdziwiec powiem swe zdanie,
Co się w twojej rzeczy stanie:
Nie ma-ć iście szczęśliwie iść,
Musisz dla niej ku szkodzie przyść.

A fenti strófa jól példázza, hogy az eredeti (magyar) szöveg téves olvasata és értelmezése alapján miként áll elő mégis egy konzisztens szöveg. Amennyiben persze erről van szó, hiszen az a szövegváltozat, amelyből a horvát készült, nem áll rendelkezésünkre. A magyar szöveg alapján valakit *bátorsága* miatt balszerencse és kár ér. Ellenben a horvát szövegben lopás, megcsalás (*lotrija* – *latorság*) miatt következik be mindez. Valójában mindegy is, hogy egyik vagy másik miatt éri balszerencse. Amennyiben az eredeti magyar változatban valóban *bátorság* szerepelt, akkor a horvát fordító ezt *botorság*ként értelmezte, ezért fordította *lotrijaként*. De az is elképzelhető, hogy a magyar mintaszövegben a *botorság* szó szerepelt, ebben az esetben a fordítás teljesen adekvátnak tekinthető. Mellesleg a lengyel változatban sem *bátorságról*, sem *botorságról* nincs szó, ott nem tudjuk a baj, szerencsétlenség okát.

Sybillia Cumana VII/20.

MF:

Jobb néked baráttá, hogysem kalmára lenned,
Mert nem elég erre te emberséged,
Látom, hogy igen bolyókás az te fejed,
Kevély vagy, de *förödni* vagyon eszed.

HS:

Bolje ti je fratrom, neg kramar postati,
Jer človičtvo tvoje zato nije dosti,
Vertuglavu glavu da imaš viditi,
Oholica jesi za te se *kupiti*.

LF:

Nie kupcz, by-ć też mnichem zostać,
Nie będziesz mógł temu sprostać,
Bo rozumu mało w tobie,
Z innej strony, radzęć, myśl o sobie.

Zvonimir Bartolić figyelmetlen volt, mert a horvát kéziratban is *kupati* (fürödni) és nem *kupiti* (venni/vásárolni) szerepel. Bartolićot minden bizonnyal a *kalmár* téríthette el, hiszen a jövődölés szerint jobb volna néki baráttá, s nem kalmárrá lennie. Jó példa ez arra, hogy az esetleges kétes szövegolvasatok egyértelműsítésében nagy segítségre lehetett volna a magyar szövegváltozat, és viszont. A lengyel strófa utolsó sora alapján nem világos, hogy miként jött létre az adekvát magyar verssor, hiszen a lengyel sor jelentése: 'Másfelől, azt tanácsolom néked, hogy gondolj magadra.'

Sybillia Cumana VII/21.

MF:

Igen jámbor férjed fog néked lenni,
Ki mindenek felött fog téged kedvelni,
Nagy gyönyörűségben teveled élni,
Mert minden nap *hajaddal* házát söpri.

HS:

Verla dobra muža hočeš ti dobiti,
Zadosti nesmerne hoče te imiti,
Jer vsaki dan hoče tvoje *kože* skubiti
I onako hiže s njime pomitati.

LF:

Masz mieć męža dobrzuchnego,
Miłego, rączego, chędogiego.
Pożywiesz z nim rozkoszy na świecie:
Na każdy dzień tobą dom umiecie.

A nem éppen kellemes, szarkasztikus és ironikus jóslás a leendő feleségnek ebben a formában a horvát változatban „képzavaros”: ’Mert minden nap a *bőrödet* nyúzza / És azzal söpri föl a házat.’ A horvát kéziratban *kose* szerepel, aminek a helyes olvasata nem *kože* (bőr), hanem *kose* (haj). Tehát Bartolić tévesen értelmezte a kéziratot, miként az előző strófában is, s így jött létre az átiratban ez az értelmetlen horvát sor. A lengyel változat a magyarnál valamivel „poétikusabb” és kétértelműbb, mert csak arra utal, hogy a férj a feleségével söpri fel a szobát.

Sybilla Cumana VII/22.

MF:

Bátor, másról immár gondolkodjál,
Ezen dolgodért tovább ne fáradjál,
Mert azkivel efelől tanácskoztál,
Az veszt el tégedet árultatással.

HS:

Bator, nego drugo imaš ti misliti,
Za to dugovanje nimaj več misliti,
Jer s kim si hotil zavsimo dokončati,
On te hoće skoro izdajom zgubiti.

Bartolić a szómagyarázatban a *bator* szót ’bátor’, ’magabiztos’, ’határozott’ jelentésűnek véli a horvátban, tehát melléknévként s nem kötőszóként értelmezi (ámbátor). Már Ivančan is tisztában volt e kötőszói jelentéssel,³⁰ de megtaláljuk Belostenec szótárában is ugyancsak kötőszói értelemben,³¹ így joggal feltételezhető, hogy a horvát fordító pontosan ugyanebben a jelentésben használta. Érdekeséggéppen jegyezzük meg, hogy a *bátor*, *ámbátor* kötőszó a *bátor* melléknévből keletkezett.

30 IVANČAN, „Knjiga gatalica...”, 56.

31 BELOSTENEC, *Gazophylacium*, 1:8.

Sybilla Hellespontica VIII/18.

MF:

Hogyha ez télen jó *szánút* kezd lenni,
Jó leány, szép s gazdag legénhöz fogsz menni,
Ki veled együtt nappal fog szánkázni,
Éjjel igen szépen terajtda nyargalni.

HS:

Lip *saninac* hoće se zime postati,
Hoćeš ti, divojka, muža zadobiti,
Čez dan hoće z tobom po snigu sankati,
A po noći hoće tebe jaraskati.

LF:

Zimie, będzieli dobra *sanica*,
Pójdziesz, panno, iście za panica.
A jest piękny, k temu nie ubogi,
Jedno czeka dobrej sannej drogi.

A magyar *szánút* megfelelője a horvát változatban a *saninac*, amit Bartolić a szómagyarázatában *sanként* (álom) értelmez. Tehát nem a leány szép álmáról van szó, hanem arról, hogy a férjével nappal a szánúton szánkóznak, éjjel pedig szerelmeskednek.

Sybilla Hellespontica VIII/19.

MF:

Édes bátyám, gonosz minden szerencséd,
Mert az nagy orrodát igen fenn kened,
Hasonló akarnál uradhoz lenned,
Maga olyan vagy, mint egy *lökött valag*.

HS:

Tvoja sriča, brate, ne će ti služiti,
Jer nos imaš jako visoko dignuti,
Porad gospodinom ne bi se staviti,
Kako be *nevrehe* proma njemu tak si.

LF:

Bracie miły, liche szczęście twoje,
A wysoko wznosisz mysli swoje,
Chcesz zrównać z większymi pany.
A tyś jest *kiep wyjebany*.

Bartolić nem ismeri a horvát *nevreha* jelentését, mert kérdőjelesen a 'hűtlenség' (nev-
jera?) jelentésre tippel. Régebbi horvát szótárakban ez a szóalak ebben a formában nem
lelhető fel. Ellenben, ha a szót a megelőző előtaggal (be) egybeolvassuk, amely egyéb-
ként is értelmetlenül áll önmagában, semmiféle jelentéssel nem bír, már-már talányos,
akkor a *benevrehe* szóalakot kapjuk. Ehhez az alakhoz nagyon közel áll a Belostenec-
nél is szereplő *benevreke*,³² amelyet a szótár 'nadrág'-ként értelmez, továbbá ennek la-
tin megfelelőjét is adja: *Bracca* (nadrág). Jambrešić szótárában ez alsónadrág, magya-
rul „széles meg-borított nadrág”.³³ A horvát fordító bizonyára pontosan tisztában volt a
magyar *valag* szó jelentésével, ellenben a *lökött valag* mint szóösszetétel gondot oko-
zott neki, így tehát köztes megoldáshoz folyamodhatott: 'uradhoz képest te egy alsó-
gatya vagy' (nyilván az alsógatya általában bűdös). A fordító még szabályosan írhatta
le a szót *benevreke* alakban, ám a másoló vagy mert nem értette, vagy mert figyelme-
tlen volt, már *be nevrehéként* jegyezte le (a *k* és *h* grafémák tévesztése elég gyakori a régi
szövegekben). Egyébként a magyar *lökött valag* a lengyelben is hasonlóképpen vaskos
és vulgáris: *kiep wyjebany* (kibaszott barom).

Sybillia Cumaea XI/13.

MF:

Lám, egy szép jó erkölcs tebenned nincsen,
Jámbor embert illendő színed sincsen,
Az szerencse tégedet elkerül mindenben,
Mert adományát mind veszted *kártyában*.

HS:

Va tebi dobrote nikakove nije,
Dobar človik da si ne kaže ti lice,
Sriča tebi služiti nikako ti ne će,
Jer što malo imaš trošiš neg na *kurve*.

A magyar változatban azért kerül el a szerencse az illetőt, mert amit kap, *kártyán* el-
veszíti. A horvát változat szerint pedig azért, mert prostituáltakra költi. Ebben az eset-
ben is elképzelhető a másolói tévesztés, mert a magyar *kártya* horvátul *karte*. Az erede-
ti horvát kéziratban feltételezett *karte* szóból könnyen lehetett *kurve*.

³² Uo., 1:9.

³³ Andrea JAMBRESSICH, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica* (Zagreb, 1742),
reprint (Zagreb: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta, 1992), 70.

Sybilla Phrygia IX/36.

MF:

Nagyon úzed mégis gonoszságodat,
Nagyon tiszteled az rút bálványokat,
Isten megtudta nagy *pápás* voltodat,
Kiért az ördög megrontja nyakadat.

HS:

Ne staneš i sada u viri bluditi,
Luteransku veru još ne oduriti,
Hoće te Bog zato kruto kaštigati,
Nad tobom vrag hoće koncu dominati.

LF:

Nie chcesz się swej złości odjąć,
Musisz za to zapłatę wziąć:
Nie przepomni Pan Bóg tego,
Że ty naśladujesz *Lutra* złego.

Néhány helyen vallási-ideológiai megfontolásokból a fordításokban tendenciózus megoldásokkal találkozunk. A fenti magyar strófában valakit a *pápás* mivolta miatt fog az ördög megrontani, a horvát változatban pedig a *lutheránus vallási tévelygése* miatt kárhozik el. A horvát változat ebből a szempontból teljesen azonos a lengyellel (a gonosz Luther követése), ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy a horvát fordító ismerhette a lengyel változatot. Lehet ez véletlen egybeesés is. A jóskönyvek fordítása során a fordítók nagyon konkrét, a keletkezés helye által determinált konkrét vallási körülményekből és viszonyokból (reáliákból) indultak ki, amelyek között maguk is éltek, a lengyelek mint katolikusok, a magyarok mint reformátusok, és a horvátok mint katolikusok.

Azonosan pragmatikus okokból és motivációkból más esetekben is találunk hasonló megoldásokat, mint alább:

Sybilla Cumaea XI/14.

MF:

Jobb néked *Magyarországban* egy urat szolgálnod,
Jó borral, szép cipóval vígan laknod,
Hogysem az *Muszkaszaországot* ostromlanod,
Vizet innod és tartárka kenyért rágnod.

HS:

V *Ugerskoj zemlji* bolje ti služiti,
Lipi kruh i vino dobro popijati,
Nego u *Poljačke zemlji* se klatiti,
Hajdinicu jisti i neg pivo piti.

LF:

Jeśli chcesz, mej rady słuchaj:
W *Litwie* sobie pana szukaj.
Ty w *Polszcze* nie wysłużysz nic,
Muszis wiecznie nędznikiem być.

A lengyel embernek jobb Litvániában urat keresnie, mert Lengyelországban semmire sem jutna, a magyarnak inkább itthon, mint Oroszországban, a horvátoknak pedig inkább Magyarországon, mint Lengyelországban. Érdekes továbbá az is, hogy a horvát anyanyelvű kérdezőnek adandó válaszban a *politikai* közösséget jelentő „*Ugerska zemlja*” szerepel. Külön kifejtést érdemelne, hogy e pragmatikai döntés mögött (az oroszok helyett a lengyelek) milyen okok is állhatnak. A fordító(k) hasonló megfontolásból másutt is él(nek) az adaptáció ilyen-olyan technikáival. Így például a *Sybilla Agrippina* XII/28. strófájában, amelyben eredetileg óva intik a kérdezőt attól, hogy Ónod várában szolgálgjon, míg a horvát szövegben nem Ónod vára szerepel, hanem Krajina (tartomány).

Sybilla Agrippina XII/3.

MF:

Jaj, nem értem, hogy miért kalmárkodnál,
Lám, ugyan nem bírsz csak egy fél garassal,
Bár ez uraságra ne kíváncsozzál,
Jobb volna, hogy az eke után szarnál.

HS:

Kako bi tergoval, ne mogu videti,
Ne groša jednoga ne moreš dobiti,
Gospodinom ti nigdar ne moreš postati,
Bolje ti je pluga za voli ravnati

A magyar strófa utolsó verssora meglehetősen vaskos, ugyanakkor némileg képzavaros is. Ellenben a megfelelő horvát sor egységesebb és a szövegegész szempontjából koherensebb: 'Jobb volna ökrök után ekét kormányoznod'. Első megközelítésben érthetetlennek tűnik, hogy a horvát fordító miért nem élt a felkínált vaskos verssorban rejlő „potenciállal”, hiszen ez lett volna a jóskönyv egészének a szellemében. Ismét csak azt kell feltételeznünk, hogy a horvát fordító vagy kéziratosszerű magyar műből dolgozott, vagy pedig ezt a verssort félreértelmezte, vagyis ekként olvasta: Jobb volna, ha az eke után

szarvnál. Minden bizonnyal így került a horvát szövegbe az *ökör* a *szarv* megfelelőjeként (szinekdoché).

A jóskönyv tele van különféle sikamlós, vaskos, erotikus, itt-ott obszcén kifejezésekkel és frázisokkal, mindebből több példát is láttunk. Külön elemzés tárgya lehetne e „tárgykör” metaforikus megalkotottsága. Sok helyütt a horvát fordító(k) ezeket híven követte(ék), itt-ott talán nem is értette(ék), erre is volt számos példánk. Több helyütt nyilvánvalóan és költői szempontból roppant frappáns megoldásokkal találkozunk, amelyekben a fordító elsősorban pragmatikai megfontolásokból merészen cserél fel verssorokat, biztosítva a jó szövegkohéziót, s a horvát nyelv szellemének megfelelően ültet át magyar frázisokat.

Ljudevit Ivančan részletesen is elemezte a *Sibilát*, valamint összevetette Zrínyi Miklós *Sirenájának* Zrínyi Péter-féle fordításával, s tette az alábbi megállapításokat: „A *Sirena* és a *Fortuna* közötti nyelvi, lexikális és helyesírási rokonságok annak valószínűségét erősítik, hogy ez utóbbi művet Zrínyi Péter fordította felesége, Katalin számára. Ez a szövegemlék történelmi és filológiai szempontból is jelentős és ritka értéket képvisel.”³⁴ Ivančan elemzésében nem esik szó a poétikai megoldásokról, stílusesszéközök alkalmazásáról, verselési technikákról, azok minőségéről és esetleges sutaságairól, szabályosságáról és szabálytalanságáról (és még sok minden másról), éppen ezért sommás vélekedése megalapozatlannak tűnik.

Az általam elmondottak alapján is nyilvánvaló és a szövegekben pontosan tetten érhető, amit Bartolić és mások is feltételeztek, hogy Zrínyi Katalin jóskönyvét nem egy fordító ültette át horvát nyelvre, hanem többen, eltérő műveltséggel, ilyen-olyan magyar nyelvtudással, kompetenciával, továbbá meglehetősen ingadozó költői tehetséggel megáldott íródeákok, akik a Zrínyi család csáktornyai birtokán működtek.

A horvát Sibila verselése

A magyar sorsvetőkönnyvet bokorrímes, döntően tizenegyesekből (néha tizenkettesekből) álló strófák alkotják. A horvát szöveg strófái ugyancsak bokorrímeseek, ám a magyar tizenegyessel szemben tizenkettes sorokból állnak. Ezek ritmikai tagolása 6 // 6, vagyis a tizenkettesek felezőek, ami pontosan megfelel a nagy múlttal rendelkező horvát epikus költészeti hagyománynak.³⁵ Dacára annak, hogy a horvát sorsvetőkönny több fordító műve lehet (erről fentebb már sok szó esett), verselése egységesnek mondható, ami azt jelenti, hogy a fordításon dolgozó szerzők ugyanannak a költészeti hagyománynak a letéteményesei voltak.

Hogy a szövegen valóban nem egyetlen személy dolgozhatott, akár bizonyos szövegrészek verstechnikai elemzése alapján is igazolható. A legszembetűnőbb furcsaság

³⁴ IVANČAN, „Knjiga gatalica...”, 57.

³⁵ Lásd erről bővebben: Ivan SLAMNIG, *Disciplina mašte* (Zagreb: Matica hrvatska, 1965), 67–75; Ivan SLAMNIG, *Hrvatska versifikacija* (Zagreb: Liber, 1981).

éppen a horvát sorsvetőkönyv végén álló, a dolgozat elején említett *Siromahom* (A szegényeknek) című ajánlóvers. Ennek első strófája ekképpen hangzik:

Ako si siromah, nimaš se žaliti,
Jeda li ti namah sriča hoće dojtī,
Ni ona verugah sklopljena, viruj ti,
Ni bogatih rukah već je slobodnosti.

Amint látható, egy tökéletes bokorrímes tizenkettesről van szó. Ami azonban ennél fontosabb, hogy ez a szimmetrikus, vagyis felező tizenkettes (6 // 6) bokorrímekkel rendelkezik a cezúrában is:

6a // 6b
6a // 6b
6a // 6b
6a // 6b

Ebben az elrendezésben és felépítésben alkotott verses szövegekkel a dalmáciai reneszánsz költészetben is találkozhatunk. Éppen az ajánlóversnek a többi versszövegtől eltérő metrikai megalkotottsága és elrendezése, továbbá az a tény, hogy egyenletesen és szépen folyó szövegről van szó, azt a meggyőződésünket erősíti, hogy a fordításon több kéz dolgozott, s akadtak közöttük rendkívüli poétikai képességekkel és tehetséggel megáldottak is. Zrínyi Katalin grófnő költői tehetségéhez nem fér kétség – erről árulkodnak a bevezetőben említett, nemrégiben napvilágra került verses szövegei. Az alaposabb összevető vizsgálatok deríthetnének fényt arra, hogy a horvát *Sibila* lefordításában volt-e egyáltalán személyesen is szerepe.